

MONOSTORY KLÁRA

SZABÓ LŐRINC FICSERI-FÜSTI CÍMŰ VERSÉNEK KELETKEZÉSE NYOMÁBAN

Költői kéziratok tanulmányozása közben tudjuk meg: még egy pillekönnyű vers megszületése is legtöbbször igen komoly, elmélyült munka eredménye. Az első felcsillanó gondolattól a tökéletesre csiszolt kész műig javítások, törlések, betoldások árulják el, milyen utat tett meg a szerző az első leírt betűtől a befejezésig.

„A versben az érzés tettenérése, a gondolat tárgyyszerű talpraállítása számít, az a nehéz!... A költő tulajdonképpen keresés közben találja meg verse tartalmát, célját... Az igazi mondanivaló akkor születik meg az öntudat számára, amikor megszületett a témát pontosan tartalmazó szó vagy szócsoport, az expresszió. Csak az igazi, pontos kifejezés evokál, és az igazi, pontos evokálás, földézés mindig egyszerű.”¹

Szabó Lőrincet annyira eltöltötte a költői elégedetlenség, hogy 1942-ben kijavította ifjúkora „hibás verseit”: négy első verseskötését.²

„A filológus, ha kedve tartja, s ha megérdemlem, így is dolgozhat majd a régi és új variánsokkal, összevetésekkel; sőt most dolgozhat csak igazán velük. De nem én vagyok az első, Horatiustól Goetheig és Shelleyig, C. F. Meyertől és Baudelaire-től Yeatsig, Verhaerenig és Stephan Georgeig a legfelszólítottak több írók végtelen sora dolgozta át már a verseit, csak nem föltétlenül tud róla olvasó és kritikus: mi rendszerint már az iskolakönyvekben is a végső variánsokat kapjuk a klasszikus szövegekből. A jó helyett a jobbat akarta mindegyik. Mindegyik, akinek futotta az életéből. Mindegyik, aki hibázott.”³

Kabdebő Lórántnak *Szabó Lőrinc: Vers és valóság. Összegyűjtött versek és versmagyarítások* (Magvető Könyvkiadó, 1990.) című két kötetéhez írt fűlszövegéből idézem: „Szabó Lőrinc élete utolsó éveiben összes versének elmondta keletkezés-történetét... Az ilyen formában a világirodalomban is egyedülálló vállalkozás... kiegészíti és összehangolja mindazt az életrajzi és alkotás-lélektani információt, amelyet eddig... megismerhetett a költő pályája iránt érdeklődő olvasó... Az emlékezés művekről szól: az alkotás műhelytitkait mutatja be olvasóinak.” – „A versek közlésénél a költő által korrigált utolsó változatokat vettük figyelembe.”

Szabó Lőrinc kéziratok hagyatékának eddig legteljesebb gyűjteményét a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára őrzi, kötetes katalógusát Csanak Dóra állította össze (Budapest, 1973).

Az MTA-nak átadott anyagban megtalálhatók a művek kéziratok, gépelt és gyorsírással (vagy gyorsírással módosított) variánsai.

A kéziratárakban őrzött „anyaggal” kapcsolatban hadd idézzem a következőket: „...összegyűjtött irodalmi kéziratokat. Ez adta meg az első alkalmat,

¹ SZABÓ LŐRINC, *Könyvek és emberek az életben*. In *Szabó Lőrinc prózai írásai*. Válogatta, szerkesztette, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta STEINERT Ágota. Bp., Magvető Kiadó, 1984. 207–208.

² I. h.: „Születésnap ajándék.”

³ I. m. 234–235.

hogy az érdeklődők megszemlélhessék az író munkájának a tanuit – bár eredetileg egyáltalán nem ebből az okból gyűjtötték össze a kéziratokat.⁴

Tudjuk: inkább kegyeleti, „eszmei” értékük miatt kerültek archívumokba neves szerzők kéziratai. Az irodalomtörténészek még nem túlságosan régóta használják fel őket a kritikai kiadások elkészítésénél, s csak a legújabb kor kutatásai merülnek el bennük valami többet keresve.

E szükségesnek érzett bevezető után szeretném végig kísérni Szabó Lőrinc *Ficseri-füsti* című versének keletkezéstörténetét, amelynek variánsait: munka-kéziratait megvizsgáltam.

A *Vers és valóság* jegyzete e vershez az ihlető élményről: Szabó Lőrinc megfigyeléseiről, a befogadók némiképp téves (s a költő által kiigazított) vélekedéséről szól mindössze négy mondatban, majd közli, hogy a vers „Az Irodalmi Újság-ban jelent meg 1954-ben.” – A megírás idejét ebből nem tudjuk meg pontosan, de a következőkből kiderül, hogy semmiképpen sem egy-két nap alatt zajlott le, egy részletből pedig annyit állapíthatunk meg, hogy nyár elején történt, mielőtt a fiókák kirepültek a fecskéfészekből.

A meglehetősen szűkszavú jegyzet alig árul el ennél többet a „műhelytitkokból”. Annál többet mond a kéziratok tanulmányozása. Föltárja a munka folyamatát.

Az MTA 4651/188–204 jelzetű borítékának tartalma: „A FICSERI-FÜSTI c. vers autogr., gyorsírással és gépelt fogalmazványai, töredékei és végleges szövege. 17 db. 18 f.”

Négy darab javítatlan, indigóval készült gépirásos lap kivételével 13 darab, 14 fólió tanulmányozását végeztem el. A gyorsírással feljegyzések feloldásához Schelken Pálma segítségét kértem.

Az előszövegek, munkafogalmazványok nem a keletkezésük, hanem a könyvtárba kerülésük sorrendjében kaptak helyet az MTA jelzett borítékában. Hamarosan kiderült, hogy az együttes nem is tartalmazza az összes feltételezhető változatot. Némelyik lapon a szerző önmaga számára készített számozásai is mutatják, hogy részletek hiányoznak, elvesztek, vagy talán máshol lappanganak.

A költői munkafolyamat kialakulását keresve az MTA számozásának sorrendje feltevésem szerint a következőképpen alakul:

191., 190., 193., 192., 188., 194., 197., 203.,
198., 195., 189., 196., 199.

A 193. számú fólió gyorsírással variáns, erősen szaggatott, zsúfolt is – ezért nem könnyű megtalálni a helyét a keletkezési sorrendet kutatva. Igen valószínű – szövege alapján –, hogy a 192. számozású fólióval egyidejűleg született.

Az ilyen lapokra a „töredék” kifejezést alkalmazó kézírattári jelölést nem tartom pontosnak: töredék ugyanis az, ami félbeszakadt. Az adott esetben azonban inkább vázlatokról, rögtönzésekről van szó, amelyek közül még maga a költő is válogat. Van, amit elhagy, van, amit átalakít vagy új helyre teszi át a vers készülő szövedékében.

Szabó Lőrinc különálló lapokon dolgozott ennél a versénél. Általában kék színű tintát használt, csak javításai készültek fekete tintával vagy ceruzával. A 191. számozású lap első gyorsírással részénél ceruzát használt, de az utána (alatta) következő három gyorsírással sor megint kék színű tintáirás.

⁴ Louis HAY, *A genetikus kritika eredete és távlatai*. Utószó az *Essais de critique génétique* c. kötethez, Paris, Flammarion, 1979. Ford.: BARTA Péter, Helikon, 1983. 3/4.

A kéziratlapokat vizsgálva rögtön szembetűnik, amire már utaltam, hogy a vers hosszabb munkafolyamat eredménye. Az első versszak kidolgozásánál különösen sokat időzött, minduntalan visszatért rá, így annak – ha a 193. számozású gyorsíró s „firkáktól” eltekintünk – tizenegy variánsát találjuk a lapokon. Feltételezhető, hogy a további szakaszoknak is lehetett a megmaradtaknál több változata. A vers címe csak a teljes – vagy annak tartott – szövegnél bukkan föl, három legépelt változaton, amelyek új változtatásokat hoznak. Legyen szó ezekről a maguk helyén.

Érdeemes most idézni a *Vers és valóság*ból a költő első mondatát témájáról: „sok fecskét láttam és figyeltem meg a Balaton mellett, nyaralásaim során, Igalon – és persze Budán is”. Ime, a keletkezés élményalapja és a jellemző attitűd: az annyira Szabó Lőrincre valló szemlélődés, szinte aprólékosan pontos megfigyelés, amely aztán megindít egy alkotó folyamatot, az írást.

A szövegkeletkezés tanulmányozásához az *írott szövegek* fontosak, nem annyira a külső körülmények; hiszen az írás mint szellemi művelet a vizsgálódás tárgya. De ha tudomásunkra jut valami azokról a bizonyos „ihlető” mozzanatokról, mint ez esetben Szabó Lőrinc „fecske-gyönyörködéséről”, azután egyéb forrás módosít valamit – itt éppen a helyszínt pontosítja –, azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Kodolányi János ezt írja: „Akarattyai verandánkon – majd a tornácunk sarkában – évek óta fecskecsalád tanyázik. A négy-öt ifjú fecske a házunk előtt levő nagy diófák ágain üldögélt, s a ház előtt tanulgatott repülni, megnyugodni pedig a rádióantenna drótjára telepedett, ficsegett, fecsegett, csicsgergett és csattogott. Lőrinc a fecskéimről írta *Ficseri-füsti* című fecskeversét.”⁵

Ezek után vegyük sorra a bizonyítékokat.

Az elsőnek elfogadott Ms 4651/191. számozást viselő kéziratlapon ezt olvashatjuk:

fecske, te, ficseri, füsti fecske,
ki a konyhát és a <határt> falut körözöd
ablakunkon ki-be <repesve> csiregve
fészked <a magas egekbe> percenként égbe kötöd,
mire <kérdem> nézem: „Hol vagy?“, a válaszod: „Itt, itt!“,
<kivillan veled> tovaillan, máris visszanyilall
<mégis ... tovaillan>
és most

Mindez kék színű tintával készült, a javítások ceruzával. Ék alakú zárójelbe < > azt tettem, ami a lapon át van húzva, a kerek zárójel () a költő zárójel-használatának feltüntetésére fenntartva. Amit nem tudtam elolvasni: [...] jelzéssel ábrázolom.

Az utolsó sor „most” szavával egy vonalban kezdődik a margóra ceruzával írt gyorsíró s feljegyzés:

ficseri szállva: „te kicsi, te,
boldog madár, te, boldogító
Mikor kérdezem: hol vagy? a válaszod „itt, itt”,
válaszol és máris vissza nézel,
„te kicsi, te, vipsz, vipsz!”

(Schelken Pálma olvasata gyorsírásból.)

⁵ KODOLÁNYI JÁNOS, *Tücsökzene Szabó Lőrincről*. In *Visszapillantó tükrök*. Bp., Magvető, 1968. 468.

Majd alább, kék tintával, még mindig gyorsírással:

mire kérdezem, „hol vagy?” a válaszod: „itt, itt!”

A gyorsírásos részletekben is van áthúzás: *teljes* megoldást, biztos megfejtést nem várhatunk. A gyorsírás tette lehetővé, hogy Szabó Lőrinc friss ötleteit sebtében, azonnal lejegyezze.

Ms 4651/190.:

Fecske, te, ficseri, füsti fecske
ki [...] konyhát/konyhánk és a falut körözöd

(Az első szó itt már nagy kezdőbetűvel van írva, a javítás pedig betoldással történt.) Olvashatatlaná kitorölt sor fölé írva folytatódik a szöveg:

s az ablakon ki-beszökve-repesve,
fészked percenként [...] égbe kötöd,
ha nézem: „Hol vagy?”, a válaszod: „Itt, itt!”

A következő áthúzott sorból ez vehető ki:

<„hol itt, hol ott...>
egyszerre százfelől csicsereg
<ha öt pici száj lesi, merre vagy, „Itt, itt!”>

Ugyanezen a lapon lapszéli függőleges vonalak között újra fogalmazva az eddigieket, ezt találjuk:

Fecske, te, ficseri füsti fecske,
futár te az ég meg a konyha között,
ki az ablakon át ki-beszökve-repesve

Gyorsírással, kettős függőleges vonalak között:

(ki az ablakon át elegánsan evezve)
lelkünket <fokonkint...>
a kinti magasba kötöd,
fecske, te <ficseri... Afrikából> kicsi, az Alpok,
a távoli

<mi hozott [...] meg, mily babonás szeretet?>
<... meg a földközi tengeren át>

Földközi Vizen
mi hozott haza Afrikából,
mily babona
fecske, te, füsti, szemem ha les – „Itt, itt!”

fészkedbe mi hoz haza Afrikából –
mi mily babonás szeretet?

Ez a lap számos kérdést vet föl: itt bukkannak föl azok az új gondolatok, kifejezések, amelyek a kritikus, teljesen gyorsírással készült 193. számozású lapon is habozás, tépelődés, keresés nyomát tárják elénk.

Schelken Pálma megfejtése:

Fecske, te ficseri, füsti fecske,
futár te az egek meg a konyha között,
ki fészked az üveg keretbe kötöd
s repülsz mindig az ablakon átevezve

valami boldog mennybe kötöz

futár, te, az ég meg a konyha között
ki a felső ablakon át evezve
fészked a boldog egekbe kötötted el,

Futár, te, az ég meg a konyha között,
ki az ablakon át elegánsan távozva
lelkünk is a kinti magasba köröz, –
mikor így 5 perce sincs rest, hol vagy, – „Itt, itt”,
csiviteled

S párhuzamosan a lap jobb felén a többi gyorsírással készült rész megoldása:

ki az ég meg a nyári konyha között
az ablakon át elegánsan evezve
ki az ég meg a falusi konyha között
az ablakon át elegánsan keringve, evezve

szekrény és a konyha magasabb köreibe
ficseri, te, füsti, és konyha között

ficseri, te futva ég meg konyha között
ki falusi ablakon át evezve

Nyilvánvaló, hogy mindkét lap szövege hevenyészett vázlat: a költőben rajzanak a gondolatok, keresi a megfelelő – a lehető legpontosabban odaillő – kifejezéseket, még nem „fogalmaz”, ez még nem költemény, hanem inkább egy gyűjtőfolyamat rögzítése. Megfeszített szellemi munkának vagyunk tanúi. Amellett, hogy a költő egyre pontosabb akar lenni, egyre több az érzelmi motívum: a fecskefiókák (öt pici száj) említése, a madár hűséges visszatérése („mi hoz haza Afrikából – mily babonás szeretet?”).

A távlat is változik: konyha, falu, határ, ég és föld.

A soron következő 4651/192. változat ezt hozza:

Fecske, te, ficseri, füsti fecske,
futár <te az ég meg a konyha – te...> az ég meg a föld
között,

ki az ablakon át <elegánsan> csicseregve evezve
<fészked a tiszta magasba kötöd,>
<a határt> percenként <bekörözöd> idekötöd
behozod

Majd ugyanott, elválasztó vonal alatt:

Fecske, te, ficseri, füsti fecske,
futár, te, a konyha s az ég között (itt a margón gyorsírással:
ficseri fészked meg az ég között)
ki az ablakon át
a határt percenként idekötöd

Valamivel lentebb:

Fecske, te, ficseri, füsti fecske
ki konyhánk és <az eget> a falut körözöd
s az ablakon át ki-becsicseregve
fészked <a magas> percenként égbe kötöd,
ha kérdi a szem, hogy hol vagy, – „Itt, itt”
– felel
mire <hallak> s kérdem, hol vagy – „Itt! itt”
<csivogod <felel> röppen tova
ki a falusi ablakon át bekörözve
<s az>
fészked

Ezekre is a fenti megállapítások érvényesek: itt is, s még tovább is tart a keresés,
válogatás munkálata.
Ms 4651/188.:

Fecske, te, ficseri, füsti fecske
futár, te, az ég meg a konyha között,
ki az ablakon át ki-beszökve-repesve
lelkünket a kinti magasba kötöd,

– s az alatta kétszeresen is áthúzott, sőt szögletesen bekeretezett továbbiakból ezt sikerült elolvasni:

<mi hozott haza, ficseri
mít [...] hoztál, tavaszi
fecske, te, ficseri a Földközi
boldogság, fészkedbe mi hoz haza,
mi hozott hát fészkedbe, mi hozott haza, ficseri
fecske
tenger fészkedbe a Földközi
vizek meg az alpesi
ormok mi hoz meg a Földközi>

Bizony, fejtörő munka ez még a javából! Afféle írva-gondolkodás, gondolkodva-írás, még semmi sincs igazán formába öntve. Csupa tétovázás, keresés, változtatás a folytatás is:

mi <hozott> csalt haza, <tavaszi> [...]
fecske, te, ficseri,
<te picike> röpke, te? te kétszárnyú (?) vándor
évente a Földközi [...] Alpokon át:
fészkedbe mi hoz(ott) haza Afrikából,
mily

mi csalt haza <fészkelni> itteni
<fecske, te kétszeri> fészkedbe, ficseri
évente kétszeri
<évenként kétszeri ... drága vándor> vendég
<vendég>
<a ...Föld negyedének>
<felett>
Itt a Földközi s az Alpok felett,
<fészkedbe mi> mi csalt haza
mily nyugtalanság, mily szeretet?

Az íráskép látszólag – főként a lap tetején – teljesen tiszta, majd az egyre több habozás, keresés, torlódás jól mutatja, hogy messze van még az igazi megoldás, a „végső” megfogalmazás. A legkidolgozottabbnak tűnő első sorok sem maradnak meg a következőkben.

Ismét sokat javított, áthúzásokkal, betoldásokkal teli kéziratlap következik.
Ms 4651/194.:

Fecske, te, ficseri, füsti fecske,
futár, te, az ég meg a konyha között,
ki az ablakon át ki-beszökve-repesve
<lelkünket> szemünket a <messzi magasba> kinti magasba kötöd,
mi csalt <haza> ide, <tavalyi> tavaszi
<tavasz és ős után>
<tündér ...> vándor

Betoldás:

mi <hozott> haza, tavaszi
<fészkedbe> fecske, te ficseri
Villa fark, <te> pici légi vándor
a nagy vizek és hegyek felett:
tavalyi fészkedbe Afrikából
mi hozott <haza> <mily hűség, mily> szeretet?
ide vissza vajon milyen
Földközi [...] és a Hegyek felett,
a fészkedbe mi hozott haza <a meleg> Afrikából,
mily hűség, <mily vágy mily(en) szeretet?>
hoz haza, mily szeretet?

A keresés – mint látható – folytatódik. De új részletek is föllépnek, – azaz: visszatérnek és tovább fejlődnek már megkezdett motívumok.

„Mit, mit”
<Csitt, csitt> – csivogod, ha <kereslek> kérdelek: –
„Itt, itt!”,
<csárogod megint, ha kereslek, már tova>
<ha lesem, hogy...> <ha lesem, hogy hol vagy, már
tova tűnsz>
mondod, ha kereslek s már tovatűnsz
„Mit vitt?” <kérdi a társad>
a társad kérde De: „Csitt, csitt!”,
(a hangod) inted le, ahogy megint lerepülsz:

„Itt, itt! Kit mit? csitt!” te

Az Ms 4651/197. jelzetű gépírási lap a verskezdet újabb változatait hozza:

Fecske, te, ficseri, fűsti fecske,
kék nyíl, te, az ég meg a konyha között,
ki az ablakon át elegánsan evezve
<két kitörölt sor>
te könnyű, te tünde, ki, amikor „Itt! Itt!”
csivogásod

futár, te, az ég meg a konyha között,
ki az ablakon át <benyilazva> evezve ki-beszökve –
lelkünk<et> utaddal a mennybe kötöd,
fecske, te, fűsti, szemem ha les, – „Itt! Itt!”,

Az elképzelt forma még nincs a költő kezében – a változtatásoknak még nincs vége.

S miközben a rendelkezésemre álló kéziratlapokat rakosgatom, hogy meg tudjam állapítani létrejöttük valószínű sorrendjét, jól látom, amire már utaltam, hogy a teljes vers valamennyi fogalmazványa nincs előttem. Bár az MTA gyűjteményében nem találtam meg „mindent”, igaz Kabdebó Lóránt megállapítása: „Szabó Lőrinc hagyatéka kifogyhatatlan” –, és talán remélhetjük, hogy mire kritikai kiadás elkészítésére kerül sor, előkerülnek a még lappangó vagy jelenleg különböző helyeken lévő, de összetartozó kéziratok, a leendő kutató fölhasználhatja őket, s talán jelen munkámat is.

Az eddig tanulmányozott fogalmazvány-variánsok között vannak olyan motívumok, amelyek az alakulás során később az első versszakból az utolsó, a záró versszakba kerültek. Az előszövegül szolgáló kéziratlapokon, azok megírása idején még a költő tervében sem dőlt el mindez világosan.

De mielőtt a vers további szakaszainak – az elsőhöz viszonyítva feltűnően kevés – kéziratlapjait megvizsgálánám, figyeljük meg az Ms 4651/203. számú gépelt szöveget, amelyről megállapítottam, hogy korábbi, mint az Ms 4651/198. számozású, szintén gépírási, ugyancsak teljes versszöveget nyújtó variáns.

Már csak három gépirásos kéziratlap van hátra, amelyeknek közös jellemzője, hogy mindháromra fölírta már a költő a címet: *Ficseri-füsti*, s mindhárom alá a nevét is odagépelte. Nyilvánvalónak látszik, hogy már az első esetben is „kész”, befejezett versnek tekintette a munkáját.

Pedig mennyi – műgond diktálta – alakítás volt még hátra!

Az Ms 4651/203. jelzetű gépelt szövegen –, amely az eddig vizsgált előszövegekhez, azok legtöbbet tanulmányozott első versszakához képest is hoz változtatást – egyetlen autográf javítás sincsen. Viszont – s ez szembeszökő! – ez a vers csak négy versszakból áll, a gépirásban pedig itt-ott a nyomatékos hangsúlyú szavak aláhúzással vannak kiemelve.

Az első versszak új változata:

Fecske, te, ficseri, füsti fecske,
futár az egek meg a konyha között,
ki a tárt ajtón ki-beszökve-repesve
lelkünket a tiszta azurba kötöd,
mi csalt ide, tavaszi,
falunkba, ficseri,
villásfarku, kis, légi vándor,
a nagy vizek és hegyek felett,
haza, régi tanyádra, Afrikából?
Micsoda hűség, mily szeretet?

Ez már a tizedik változat volt, s jön a meglepetés: az Ms 4651/198. számozású lap, ahol már öt versszakra nőtt a költemény, s ahol a szerző ismét tovább módosította, javította, változtatta gépirásos szövegét, nemcsak az első versszakban, hanem – hiszen új versszakkal gyarapodott műve – mondhatnánk: végig. Ezen – a már 11. változaton – ez található:

Fecske, te, ficseri, füsti fecske,
futár az egek meg a konyha között,
ki a tárt ajtón ki-beszökve-repesve
<lelkünket> szemünket a tiszta azurba kötöd,
mi csalt ide, tavalyi
<hazádba> tanyádra, ficseri,
villafarku, fénykönnyű vándor,
a nagy vizek és hegyek felett
Magyarországra Afrikából:
micsoda hűség, mily szeretet?

A versszak 7. sora mellett a lapszélen két aláhúzással olvashatatlaná tett gyorsírást feljegyzés mellett a harmadik, kérdőjellel ellátott gyorsírást szó megfejtése: „fénynapon”, – de a kérdőjel elárulja, hogy maga a költő is csak gondolt erre a lehetőségre: a „fénykönnyű” szó helyett keresett további változatot. A végső változatban aztán ezt teljes átalakítással meg is oldotta.

A kész vers második versszakának fogalmazvány-töredékei tulajdonképpen már az első kéziratlapokon föl-fölbukkantak.

Az Ms 4651/195. jelzésű lap hoz ezekre nézve újat: a második versszak 5. sorától kezdődő részét.

A lap tetején, bekarikázva: II./a. utal egy előző (I.), a gyűjteményből hiányzó részletre. – Szövege:

Nem értelek, isteni
fecske, te ficseri,
<De tudom, csakugyan hogy boldog a ház>
csak nézem, ahogy körözöl <üdén> elegánsan,
<levegő hala hü> és a fiadnak enni adsz!
boldogság lakik abban a házban
ficseri fecske, ahol te laksz.
Pedig <de sokat> szenvedsz te, vidámszavu fecske
te tünde, te könnyü, te gyönyörű:
fészkedbe
mint lelket a bűn, élősdik ezre
mardos
a bolha poloska, rühatka, tetü.
<Mit? Mit?>
<Csitt! Csitt!>
Kínszülte zene, te,
„Csitt! Csitt! – hangszasz [...] be
cikázol

Még nyers a fogalmazás. A 2. és 3. versszak teljes kidolgozása vagy fejben készült el, vagy a megfelelő kéziratlapok elvesztek. Az egyik – már a teljes verset tartalmazó – gépirásos lapon (198.) találhatjuk meg az alakítások nyomát.

Az Ms 4651/189. számozású kettéhajtott lapon bekarikázott 1. és 2. számozás segít tovább. Itt a 4. versszak variánsairól van szó: a kék tintával írt sorokat a szerző fekete tintaírással javította. A bekarikázott 1. mellett a következőket találjuk:

kis, ficseri <füsti> ? <az üde>
<határtalan>
Mert ott aztán <eleven nyilakként> <a sziporkázásban>
szédült zuhanással a nap alatt,
<suhantok, te meg a társad>
<ringva>
<ugy ...te meg a társaid,>
mint a
ugy usztok, fel-le nyilallva
vágy <tengerében>
[...] a gondolat
<végtelenében>
mámorában:

Mert ott aztán te vagy úr, ti vagytok
urak az [...] arany [...] gömb alatt
<villám> <káprázat> eltűntök, ahogy föl-, ahogy lecsaptok,

mint <csókban> részeg csókban a gondolat

Mert ott aztán te vagy úr, ti vagytok
urak az arany gömb [...] alatt:
<megszüntök> szédültök, ahogy föl-, ahogy lecsaptok,
<mint> (részeg csókban a gondolat):
<csivicsi fönt: te, ficseri>
megszüntök <csivicsi> ficseri –
füsti, te, valami
<nagy zene számok, a mozgás muzsikája>

Az összehajtott lap túloldalán, bekarikázott 2. jelöléssel:

Mert ott aztán te vagy úr, ti vagytok
urak az arany gömb alatt,
<káprázat>
szédültök, ahogy föl-, ahogy lecsaptok,
(világnagy
<részeg> csókban a gondolat);
<Megszüntök, ficseri!> Ég hangos halai,
<füsti, te? valami levegő halai röpi> ficseri;
rettenetes [...] gyönyör <röpít a> tolong a
szivetekben, és <nem élvezet> az életetek:
<mikor> nem is
<maga az élet oda se> figyeltek rá, hogy a konyha
<fészket> népét <az égbe> a mennybe kötitek

Az Ms 4651/196. jelzetű kéziratlap bekarikázott IV. számozása után (a római II./a. jelöléssel már találkoztunk az Ms 4651/195. jelzetű lapon: hiányoljuk az előző és közbülső számozással ellátott előszövegeket) már az utolsó, az ötödik versszak fogalmazványa következik:

Fecske, te, ficseri, füsti fecske,
három-négy éve láttalak,
s most újra jössz, elegánsan evezve:
<talán épp a te fiadat>
te vagy még? vagy unokád? a fiad?

A jobboldali lapszélen gyorsírással: te magad még? stb. vagy.

<te vagy?>
Akárki, ficseri –
füsti, te, dalteli,
<szellem> örülök, hogy élsz, hogy éltek, <éltek>
a földet megszépíteni,
s szépítitek az életet,
A fia! ti, minden

<szellemek, ti,> a szenvedésnek,
<s hűségnek énekesei> ...barátaim, s győztesei.

Ebbe a kék színű tintával készült fogalmazványba is feketével javított bele a szerző, a „földet” szót is fekete színnel toldotta bele.

A befejezésnek ez is csak az első változata volt.

Az MTA Kézirattárában őrzött borítékban a gépírással készült lapok kerültek a végére. Elemzésemben már megjegyeztem, hogy a számozás nem egyezik az időbeli keletkezéssel, sőt a 203. jelzésű lap terjedelme miatt (csak négy versszakot ölel fel) természetesen korábbi variáns, mint az ugyancsak tárgyalt 198-as jelzetű.

Egész munkámban végig az első versszak alakulását mutattam be a legrészletesebben: ami természetes, két okból is: mert ezzel foglalkozott Szabó Lőrinc a legtöbbet, s mert erről maradt a legtöbb dokumentáció.

Hadd térjek rá itt is az Ms 4651/199. fólión olvasható igazán *végző* változatra.

Fecske, te, ficseri, füsti fecske,
futár az egek meg a konyha között,
ki a tárt ajtón ki-beszökve-repesve
szemünket a tiszta azurba kötöd,
mi csalt ide, tavalyi
tanyádra, ficseri,
villafarkú, dalröpke vándor,
a nagy vizek és hegyek felett
Magyarországra Afrikából:
micsoda hűség, mily szeretet?

Ha a megelőző fogalmazvány két javításán túl a „fénykönnyű”-nek „dalröpké”-re változtatására figyelünk csak, már akkor is látjuk azt: mekkora utat tett meg, milyen aprólékos, gondos munkát végzett Szabó Lőrinc a megfigyeléstől – a vers elkészültéig.

Hogy mindez időben meddig tartott, arra vonatkozólag azok a dokumentumok (napló, levelezés), amelyeket meg tudtam nézni, semmi támpontot nem adtak. Maradt annyi, amennyit a *Vers és valóság* rövid jegyzete közöl. Ritkán fordul elő, hogy a szerző keltezéssel látja el munkaszövegeit vagy akár a végző változatot. Az időtartam így csak felbecsülhető. Bizonyos, hogy időigényes munkát kísértünk figyelemmel.

Az utolsónak bemutatott Ms 4651/199. jelzetű, tizenkettedik és egyúttal végző variáns kéziratlapjáról még két észrevételt kell tennem:

1. A kéziratlap alján, baloldalt Szabó Lőrinc ceruzairásával ez áll: (Irodalmi Újság). Az első közlés jelölése.

2. A lap versóján gondosan megszámozott gyorsírással jegyzetek és ritmikai jelölések találhatók.

Schelken Pálma szíves segítségével tudtam meg, hogy ekkor már egészen új munkába fogott a költő, minden valószínűség szerint műfordításba.

Tartalmi vagy formai elemzés nem volt céлом: csakis a keletkezéstörténeti folyamat földerítése.

Ami az áthúzásokkal olvashatatlanná vált szavakra vonatkozik: korszerű (de költséges és igen időigényes) modern optikai eljárással néhány rejtélyt feltehetőleg meg lehetett volna oldani. Az adott esetben erre nem volt lehetőségem, s

e pillanatban nem is volt a munkámhoz annyira fontos, mint majd lesz egy remélhető kritikai kiadás elkészítésénél.

Végezetül az annyira szívesen és gyakran használt „műhelytitok” kifejezéshez volna egy megjegyzésem: a legújabb kézirat tudományi – például a genetikai – vizsgálatok kimondatlanul is azt mutatják: ez a bűvös és rejtelmesen csengő szó a legtöbbször fikció.

Bizonyára voltak (és vannak) szerzők, akik titokként rejtegették, vagy éppen megsemmisítették munkaszövegeiket, de a világ nagy kéziratárainak gyűjteményei ennek ellenkezőjéről tanúskodnak. Igen sok szerző nagyon is gondosan megőrizte fogalmazványait, variánsait – még töredékeit is. Elsősorban valószínűleg azért, mert nyersanyagként még hasznát vehette, de talán azért is, amiért Szabó Lőrinc tette, aki részben szinte „gyermekeinek” érezte minden írását, részben – igen tudatos költő lévén – gondolt az utókorra, az utókor filológusaira.

A *Vers és valóság* adalékainak lediktálásakor is ez a gondolat vezette –, amelyre egyébként éppen mesterénél, Babits Mihálynál látott példát, aki egy időben neki diktálta le cédulákra a verseihez tartozó adalékokat.

Ms. 4651/192

Feche ste, ficece, fiute feche
~~fece, ficece, fiute feche~~
 futai de, a romha, a romha
 hi an ablaron it ~~ablaron~~ ^{ablaron} ~~ablaron~~
~~feche ste, ficece, fiute feche~~
 a hiteste percentint ~~ablaron~~ ^{ablaron} ~~ablaron~~
 behornd

Feche ste, ficece, fiute feche,
 futai de, a romha, a romha
 hi an ablaron it
 a hiteste percentint ~~ablaron~~ ^{ablaron} ~~ablaron~~

Ms. 4651/192

Feche ste, ficece, fiute feche,
 hi romha ~~is~~ ^{is} ~~is~~ ^{is} ~~is~~
 a an ablaron it ~~ablaron~~ ^{ablaron} ~~ablaron~~
~~feche ste, ficece, fiute feche~~
 hi hiteste ~~ablaron~~ ^{ablaron} ~~ablaron~~
 a feche

hi hiteste ~~ablaron~~ ^{ablaron} ~~ablaron~~, ~~ablaron~~ ^{ablaron} ~~ablaron~~
 a hiteste ~~ablaron~~ ^{ablaron} ~~ablaron~~

~~hi hiteste~~ ^{hi hiteste} ~~ablaron~~ ^{ablaron} ~~ablaron~~ =
 feche

4657/193

Handwritten notes, possibly including "durch" and other illegible characters.

~~Handwritten scribbles and text, possibly "L. 1. 1. 1. 1."~~

Handwritten notes, possibly including "L. 1. 1. 1. 1." and "L. 1. 1. 1. 1."

~~Handwritten scribbles and text~~

Handwritten notes, possibly including "L. 1. 1. 1. 1."

Handwritten notes, possibly including "L. 1. 1. 1. 1." and "L. 1. 1. 1. 1."

Ficseri-füsti

Fecske, te, ficseri, füsti fecske,
futár az eget meg a konyha között,
ki a tárt ajtón ki-bessökvé-repesve
lelkünket a tiszta azurba kötöd,
mi csalt ide, tavaszi
falunkba, ficseri,
villásfarku, kis, légi vándor,
a nagy vizek és-hegyek felett,
haza, régi tanyádra, Afrikából?
Micsoda hűség, mily szeretet?

Mit? Mit? - csicseregsz, ha kérdelek. - Itt! Itt! -
csivogod, ha kereslek, s már továtűnsz.
Mit vitt? - a társad kérdi. De: - Csitt! Csitt! -
intéd le, ahogy megint berepülsz.
Nem értelek, isteni
fecske, te, ficseri,
csak nézem, hogy körülözöl elegánsan
s csupaszáj-fiaidnak enni hogy adsz:
boldogság lakik abban a házban,
ficseri-füsti, ahol te laksz.

Pedig gyötrődsz, te, titokszívű fecske,
te, cimbalomszavur, te, gyönyörű!
mint lelket a bűn, fészked nyűve-szennye
emészt, a rúhatka, a bolha, tetű.
Csitt! Csitt! - Csodaszép
kínzúlte zenéd:
cikázz elő, s mindjárt felejttem
nyomorod, nyilgyors, égi vadász,
s - Vigy! Vigy! - hintácom a végtelenben
kék szárnyadon, elragadtatás!

Fecske, te, ficseri, füsti fecske,
három-négy éve láttalak,
s most újra jössz, elegánsan evezve:
unokád? ~~fiad~~ a fiad? férjed? te magad?
Bárki vagy, Dalteli,
jó látni, hallani,
hogy vagytok, igéző igézet,
megvagytok, a nyarat zengeni,
hű fia! a szenvedésnek,
barátaim, - és győztesei.

Szabó Lőrinc

No 4651/195

(II/2)

hem attles, iskeni
fabe, te fiveri,

o 061

~~de tudam, notropan hoy kedy ahoz~~
csat nitem, ahoz honyol istelen depansan,
sevegő hely ~~hii á, c frand. A eumi arth.~~
hollyogy lahur abram, a hástan
fiveri fabe, ahol ke ledop.

Sedj ~~de arth~~ ^{garnudt te,} idropann fete,
ke trunte, kerednyu, te gpyonni:
feirhad be
miant lletet = bin, Eli'ndies erre
mambos
a bolha, poloska, ni hatka, tetu.
Pist? Hoi?
Citt! Citt!
Himnüle zena te,
..Citt! Citt! .. haly'raz bec.
akkad

465/199

Ficseri-füsti

11

Fecske, te, ficseri, füsti fecske,
futár az egek meg a konyha között, -
ki a tárt ajtón ki-beszökve-repesve
szemünket a tiszta azúrba kötöd,
mi csalt ide, tavalyi
tanyádra, ficseri,
villafarkú, dalrópke vándor,
a nagy vizek és hegyek felett
Magyarországra Afrikából:
micsoda hűség, mily szeretet?

"Mit, mit?" - csicseregsz, ha kérdelek; - "Itt, itt!" -
csivogod, ha kereslek, s már tovatúnsz.

"Mit vitt?" - a társad kérdi; de: - "Csitt, csitt!" -
inted le, ahogy megint berepülsz.

Nem értelek, isteni
vendég, te ficseri,
csak nézem, hogy körözöl elegánsan
s csupasziáj-fiaidnak enni hogy adsz:
áldás lakik a fehérfalú házban,
ficseri-füsti, ahol te laksz.

Pedig gyötrödsz, te, vidámszavú fecske,
te, szép, te, citeracékú:
mint lelket a bűn, fészaked, nyűve-szennye
folyton emészt, a rüh, bolha, tetű.

"Csitt, csitt!" - keserű
szavad is gyönyörű:
ha csak villansz, önzön felejtem
nyomorod, nyilgyors, légi vadász,
s - "Vigy, vigy!" - hintázom a végtelenben
kek szárnyadon elragadtatás.

Mert ott aztán te vagy úr, ti vagytok
urak az arany gömb alatt,
szédültök, ahogy föl-, ahogy lecsaptok
/vil-gnagy csókban a gondolat/ ;
ég hangos halai,
fecsegték, ficseri:
a mindenség öröme tolong a
táncotokban, az életetek -
nem is figyeltek rá, hogy a konyha
álmát a mennybe kötitek..

Fecske, te, ficseri, füsti fecske,
három-négy éve láttalak,
s most újra jössz, elegánsan evezve:
unokád? a fiad? férjed? te magad?

Bárki vagy, Dalteli,
jó látni, hallani,
hogy itt vagytok, áldó ígézet,
nyarunkat telezengegni
hű fiait a szenvedésnek,
barátain, - és győzteseit!

(Handwritten signature)

Szabó Lőrinc